

הרב חיים מצגר
אהיסמך, לוד

סדרה של תורה *

הצעת דרך בלימוד המקרא

מהו סדרה של תורה?

מדוע התפזרו מצוות התורה על פני חומשיה, ללא סדר ברור?

מה פשר המצוות הכפולות שבתורה?

בשאלות אלו התלבטו פרשני המקרא הקדומים והמאוחרים. התלבטו ופתרו בשיטות שונות, איש איש כדרך בקודש וחלקו בתורה. בנוהג שבעולם, הלומד נתקל בקושיות הנזכרות באופן נקודתי, כל מצווה ומצווה ביחס למקומה ולמספר הפעמים שצוותה. אף מפרשי המקרא בדרך כלל לימדונו פתרונו של כל קושי כשלעצמו, ולא סידרו לפנינו גישה אחידה שתפתור את הקשיים באופן שיטתי.

במאמר שלפנינו נשתדל לגבש גישה שיטתית ללימוד התורה שבכתב, מבנה וסדרה. כבסיס לדרכנו נעמיד את שיטתו של 'בן מלך' – הרב לייב מינצברג זצ"ל, ועל שיטתו נוסף כפי שיעזרונו מן השמים.

אחד המיוחדים שבמלמדי התורה בדור האחרון היה הגאון ר' לייב מינצברג זכר צדיק לברכה. הגר"ל פתח שערים בהבנת התורה שבכתב, והאיר עינים להשכיל בעומק פשוטו של מקרא. תורתו של הגר"ל פורסמה בקבצים שונים, וחלקה עודנו גנוז בהקלטות ובכתבי יד. כעת חידושיו הולכים ונדפסים בסדרת ספרי 'בן מלך' על התורה והמועדים ועוד.

חידושו הבולט של הגר"ל הוא בפתרון השאלות שפתחנו בהם. הגר"ל מיאן בפתרונות מקומיים שיישבו כל פרשיה באופן פרטי, וייסד שיטה ברורה ומחוורת המסבירה את מקומה של כל מצוה ופרשיה, בודדת או כפולה.

העיקרון המנחה במשנת הגר"ל הוא שהתורה שבכתב מלמדת על תוכנו של המצוות, עקרונותיהן וטעמיהן. סדרה של תורה, לשונותיה וכפילויותיה מביעים ומבטאים את משמעותן של מצוות ה'. פשוטו וסדרו של מקרא הוא הרוח החיה באופני המצוות, החוקים והמשפטים¹.

* להערות: w0583247462@gmail.com
¹ 'בן מלך' על התורה, מאמרי מבוא, מאמר א.

כך הפכו הקשיים למפתחות הבנת המקרא. מיקומה של מצווה ילמד על משמעותה, ותוכנה של מצווה יאיר את מקומה והקשרה.

הגר"ל לא סיים את מלאכתו. בספרי בן מלך ניכר חסרון של פרשיות שלא הספיק הגר"ל להאירם בדרכו. הניסיון מלמד כי דרך 'בן מלך' היא דרך המלך, וההולך בה ישכיל להבין פרשיות ועניינים מעבר למה שהספיק הגר"ל ללמד. נקווה שתלמידיו וממשיכי דרכו יוסיפו לקח, עד שיתחווירו כל פרשיותיה של תורה.

לא רק בפרטים יש להוסיף על מלאכתו של הגר"ל. גם בכללים וביסודות יש בהחלט מה להוסיף ולפתח, להמשיך ולשכלל, עדי תתלבן כל פרשיה ומצווה לאור מקומה והקשרה.

נציג בזאת את עיקרי דרכו של 'בן מלך', ולאחריהם נציע כללים נוספים המצטרפים ומשלימים את דרכו. הן משיטות מוכרות והן מאשר התחדש לנו בס"ד.

אלו הם אבני הדרך במשנת הגר"ל:

א. פרשה שנאמרה ונשנית. מצווה שנכפלה בשתי פרשיות או יותר, אות הוא שיש לה כמה פנים. כל פרשיה מוסרת את המצווה בבחינה שונה, עם גוון ייחודי.

הגוון המסויים המיוחד לכל פרשיה מתבטא בכמה פנים: בלשונות ובביטויים, בפרטי הדינים המפורשים ובדרשות חז"ל. כל אלו מסודרים דווקא בפרשיה שבגוון המתאים להם, איש על מחנהו ואיש על דגלו.

יסוד זה התפרש והודגם בהרחבה בספר 'בן מלך' על התורה כרך א, במאמר השלישי ממאמרי המבוא².

כעמוד להישען עליו, העיקרון הנוכחי מיוסד על משנת בית בריסק. מבית מדרשם של חכמי בריסק, ובפרט מספריו של מרן הרי"ז הלוי, למדנו כי כפל הפרשיות שבתורה מורה על כפילות גדרים הלכתיים ['שני דינים']. הגר"ל מרחיב את הדרך הבריסקאית לתחום האגדה, ורואה בכפילות הפרשיות כפילות של טעמים עקרוניים למצווה. הטעמים העקרוניים יכולים להתממש באופן מעשי בכפילותם של גדרים הלכתיים.

ב. דבר הלמד מעניינו. היות והמצוות סודרו לפי טעמיהן ועקרוניתיהן, ניתן לעמוד על תוכנה של מצווה מהקבלתה לשכנותיה.

יסוד זה לא הוזכר במאמרי המבוא, אולם הגר"ל משתמש בו במקומות אחרים. ראה לדוגמה את ביאורו לפסוקי "אֵת שְׁבִתֹתַי תִּשְׁמְרוּ"³: 'בן מלך' – שבת קודש', עמוד קנב והלאה.

² חידושים נוספים בדרך זו ניתן למצוא בספרי הרב מרדכי ברויאר 'פרקי מועדות' ו'פרקי מקראות', וכן במאמרו של ר' דוד הנשקה. שיטתו של ר' דוד הנשקה נראית זהה לשיטתו של הגר"ל, אם כי כל אחד מהם הגיע לשיטתו בדרך שונה: הגר"ל פתח בתורה שבכתב, הרגיש בכפילויות ובמשמעותן, ומתוך כך נפתח לפניו צוהר להבנת דרשות חז"ל בהתאם ל'בחינות' השונות של כל פרשיה ובהתאם לשילוב ההלכתי – מעשי בין הבחינות השונות. לעומת זאת, ר' דוד הנשקה פתח בתורה שבעל פה, הרגיש בקשיים של שילוב הדרש עם הפשט, ומתוך כך ייסד דרך הבנה של בחינות שונות בתורה שבכתב – באופן זהה לתורת הגר"ל.

ג. **חמשה חומשים לתורה.** חלוקת התורה לחמשה חומשים מבטאת חלוקה עקרונית של חמשה עניינים נפרדים. כל אחד מן החומשים מתייחד ברוח ובתוכן, במשמעות ובצביון המיוחדים לו. מצוות כל חומש מתאימות לרוחו וצביונו. עקב כך יש מצוות שהוצרכו להיכפל בשני חומשים או יותר.

ואלו הם הכללים שנראה להוסיף על משנת הגר"ל:

א. **מבנה החומשים.** כשם שהתורה בכללותה נחלקת לחומשים שכל אחד מהם מהווה מערכת שלימה של מצוות ויחס בין המצוה למצווים, כך כל חומש נחלק לחטיבות שכל אחת מהן מהווה מערכת משנה של מצוות עם תוכן משותף.

לחשיפת מערכות אלו שהתורה מורכבת מהם, עלינו לעיין היטב במבנה הספרותי של כל חומש, ולחלקו לחטיבות בצורה נאותה ונכונה.

בשעה שמעיינים בחלוקת החומשים לחטיבות, יש להישמר מלטעות בחלוקות הקיימת לפנינו – חלוקת הפרשות והפרשיות. חלוקות אלו מיוסדות על מספר עקרונות וטעמים, ולא דווקא על חלוקה עניינית. היות ועסקינו כעת בחלוקה עניינית, נשמר מלטעות בחלוקת הפרשות והפרשיות ולראות בהן חלוקה עניינית קבועה³.

ב. **מבנה פרשיות.** אף הפרשיות עצמן נחלקות לעיתים ליחידות, שכל אחת מהן מייצגת גוון שונה של המצווה או העניין המדובר⁴.

לא זאת אלא שאף בפסוק אחד ניתן למצוא לעיתים כפילות לשונית המחווה על כפילות תוכן מהותי.

גם לסעיף הנוכחי ניתן למצוא יסודות נאמנים בתורת בית בריסק. ראה לדוגמה בחידושי מרן רי"ז הלוי פרשת במדבר על הפסוק 'וסביב למשכן יחנו'. שם פיצל את הפרשה לשני דינים נפרדים.

ג. **סיפורים ומצוות.** תורת ה' כוללת סיפורים ומצוות. הסיפורים והמצוות קשורים זה בזה כשלהבת בגחלת, כך שהסיפורים משמשים כרקע ומצג למצוות התורה.

סיפורי התורה משולבים בין מצוותיה. כל סיפור וסיפור כתוב כהקדמה למצווה או למצוות שבאו בעקבותיו. הסיפורים מלמדים על משמעות המצוות, והמצוות יוצקות לכלים מעשיים את לקחיהם ותוצאותיהם של הסיפורים.

בייחוד בולטת התופעה בחומש במדבר, המשלב סיפורים ומצוות לכל ארכו. לדרכנו, כל סדרת מצוות שבין סיפור לסיפור מהווה קבוצה שלמה בעלת עיקרון משותף, שזמנו בא בעקבות הסיפור שקדם לו.

³ אי"ה נרחיב במאמר נפרד אודות עקרונותיהן של חלוקות הפרשות והפרשיות.

⁴ הגר"ל עוסק לעיתים במבנה הפרשיות, ראה לדוגמה: 'בן מלך' על התורה, מאמרי מבוא, מאמר א, עמוד ו. ברם, את שיטת חלוקת הגוונים והבחינות הוא מיישם רק בין פרשיות שונות ולא בין חלקי פרשיה אחת.

ד. כפילות סדרתית. פעמים שכפילות מסויימת אינה נקודתית, אלא חוזרת על עצמה באופנים שונים לאורך הפרשיה או החומש.

בתופעה האחרונה לא נספיק לעיין כעת, והזכרנוה ברמז להשלמת העניין.⁵

ומן הכללים אל הפרטים. אין כאן המקום להדגים את פרשנות המקרא לפי כלליו של הגר"ל. הדוגמאות כתובות ונכתבות בספרי 'בן מלך', ובייחוד במאמרי המבוא מאמרים ג ד. מחובתנו כאן להדגים דווקא את הכללים המחודשים שהוספנו על דרכו של הגר"ל. נבחר נא בחומש שמות אשר אנו עומדים בו, ונעיין במבנהו ובמשמעות מצוותיו.

במרכזו של חומש שמות ניצבת פרשת משפטים. הבה ונעמיק בפרשה ובמשמעותה לאור המבנה הכללי של החומש, תוך התבוננות בפרשות המקבילות אליה: פרשת 'אתם ראיתם' המקדימה למתן תורה (שמות יט, ג-ו), פרשת המשכן והמסתעף, ו'ספר הברית' שבפרשת כי תשא.

ב'פרשת משפטים' אין כוונתנו לפרשה כפי חלוקתה בקריאת התורה, אלא כפי החלוקה העניינית: פתיחתה בפסוק שבסוף פרשת יתרו (כ יט): "וַיֹּאמֶר ה' אֶל־מֹשֶׁה כֹּה תֹאמַר אֶל־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אַתֶּם רְאִיתֶם כִּי מִן־הַשָּׁמַיִם דִּבַּרְתִּי עִמָּכֶם", וסיומה באזהרת "לֹא יֵשְׁבוּ בְּאֶרְצָךָ" (כג לג) שלקראת סוף פרשת משפטים. גבולות אלו מגדירים נבואה אחת ארוכה הכוללת מספר עניינים ואזהרות. בכדי להבדיל בין החלוקה העניינית ובין חלוקת קריאת התורה נוותר על השימוש בשם 'פרשת משפטים'. את פרשתנו נכנה בשם "אתם ראיתם [ב]", ואילו את הפרשה המקדימה למתן תורה נכנה בשם "אתם ראיתם [א]".

שתי פרשיות "אתם ראיתם"

נפתח בשאלה. "וְאֵלֶּה הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר תִּשְׁמַע לִפְנֵיהֶם" (שמות כא א). מהי שימה זו? למה לא 'תצווים' או 'תלמדם'?

הביטוי 'שם לפני...' ביחס לאמירה הינו נדיר למדי, ומצאנו לו מקבילה בהקשר לפרשת 'אתם ראיתם [א]': "וַיִּבֹא מֹשֶׁה וַיִּקְרָא לְזִקְנֵי הָעָם וַיֵּשֶׁם לִפְנֵיהֶם אֶת כָּל־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר צִוָּהוּ ה'" (יט ז)⁶. בפסוק המקביל משמעות הביטוי ברורה: משה אינו מצווה את זקני העם אלא מציג ומציע לפניהם את דברי השם, והעם מרצונו בחר: "וַיַּעֲנוּ כָל־הָעָם וַיִּחְדּוּ וַיֹּאמְרוּ - כָּל אֲשֶׁר־דִּבֶּר ה' נַעֲשֶׂה!" (שם פסוק ח).

⁵ וחיידשו בזה כמה מחכמי דורנו.

לרב ישעיה לוי שליט"א מירושלים שיטה פשטנית בכיזור הכפילויות הסדרתיות שבתורה. רוב תורתו של הרב לוי טרם נקבעה בכתב ובדפוס, ונייחל לזכות לאורה. מעט מזעיר מדבריו בעניין פרסמנו במדור 'לעינא' בקובץ הקודם של 'פשטות המתחדשים'.

⁶ ועוד מצאנו: "וְזֹאת הַתּוֹרָה אֲשֶׁר־שָׁם מֹשֶׁה לִפְנֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל" (דברים ד מד), והשווה לפסוק שאחריו: "אֵלֶּה הַעֲדוֹת וְהַחֻקִּים וְהַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר דִּבֶּר מֹשֶׁה אֶל־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל..."

מעתה נשכיל לפרש באופן דומה את הביטוי "אֲשֶׁר תִּשְׁמַע לְפָנָיִם". מתן תורה טרם הסתיים, וכהמשך לו משה ניגש אל הערפל אשר שם האלוקים (שמות כ יח), ושם מסר לו ה' את המשפטים אשר ישנים לפני בני ישראל, כאשר סיום המעמד עדיין תלוי ועומד בעניית בני ישראל שתבוא לאחריו: "וַיַּעַן כָּל-הָעָם קוֹל אֶחָד וַיֹּאמְרוּ כָּל-הַדְּבָרִים אֲשֶׁר-דִּבֶּר ה' נַעֲשֵׂה!" (שמות כד ג).

ההקבלה בין הפרשיות אינה מצטמצמת לביטויים 'וישם לפניהם' - 'תשים לפניהם', אלא מתרחבת לכל מסגרת הפרשה:

אתם ראיתם [ב]	אתם ראיתם [א]	
וּמֹשֶׁה נִגַּשׁ אֶל-הָעֶרְפֶּל אֲשֶׁר-שָׁם הָאֱלֹקִים	וּמֹשֶׁה עָלָה אֶל-הָאֱלֹקִים	הקדמה לפרשיה
כֹּה תֹאמַר אֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל	כֹּה תֹאמַר לְבֵית יַעֲקֹב וּתְגִיד לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל	פתיחת הפרשיה
אַתֶּם רְאִיתֶם כִּי מִן- הַשָּׁמַיִם דִּבַּרְתִּי עִמָּכֶם	אַתֶּם רְאִיתֶם אֲשֶׁר עָשִׂיתִי לְמִצְרַיִם וְאֲשֶׁר אַתְכֶם עַל-כַּנְּפֵי נְשָׂרִים וְאָבָא אֶתְכֶם אֵלַי	תחילת הפרשיה
כִּי אִם-שָׁמוֹעַ תִּשְׁמַע בְּקִלּוֹ	וְעַתָּה אִם-שָׁמוֹעַ תִּשְׁמַעוּ בְּקִלִּי	לשון הציווי
וַיִּקַּח סֵפֶר הַבְּרִית... הַנִּה דָּם-הַבְּרִית...	וּשְׁמַרְתֶּם אֶת-בְּרִיתִי	אזכור הברית
וַיָּבֹא מֹשֶׁה וַיְסַפֵּר לְעַם הָעָם וַיִּשְׁמַע לְפָנָיִם אֶת כָּל-הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר צִוָּהוּ ה'	וַיָּבֹא מֹשֶׁה וַיִּקְרָא לְזִקְנֵי הָעָם וַיִּשְׁמַע לְפָנָיִם אֶת כָּל-הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר צִוָּהוּ ה'	מסירת הפרשיה לבני ישראל
וַיַּעֲנוּ כָּל-הָעָם יַחְדָּו וַיֹּאמְרוּ כָּל-הַדְּבָרִים אֲשֶׁר-דִּבֶּר ה' נַעֲשֵׂה	וַיַּעֲנוּ כָּל-הָעָם יַחְדָּו וַיֹּאמְרוּ כָּל-הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' נַעֲשֵׂה	קבלת בני ישראל

הלומד וודאי הבחין כי ההקבלה מבוססת על פשוטו של מקרא המלמד שמעמד הברית שבשמות כד מתייחס לפרשת אתם ראיתם [ב]. כשיטה שהחזיק בה רבינו הרמב"ן.

מן העניין להזכיר כאן את הפרשיה השלישית שבתורה הפותחת 'אתם ראיתם': "וַיִּקְרָא מֹשֶׁה אֶל-כָּל-יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם אַתֶּם רְאִיתֶם אֶת כָּל-אֲשֶׁר עָשָׂה ה' לְעֵינֵיכֶם בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם לְפָרְעָה וּלְכָל-עַבְדָּיו וְלְכָל-אֶרְצוֹ" (דברים כט א). כשתי פרשיות 'אתם ראיתם' שבחומש שמות, אף פרשת 'אתם ראיתם' [ג] הינה פרשת ברית. נתעלם שוב מחלוקת קריאת התורה, ונראה כי פרשת 'אתם ראיתם' [ג] שבסוף פרשת כי תבוא הינה פתיחתה של פרשת נצבים, פרשת הברית. לפרשת נצבים אין דיבור נפרד, אלא הינה המשך של דברי משה הפותחים 'אתם ראיתם'. הביטוי 'אתם ראיתם' הינו פתיחה נאותה לברית. לבסס את הברית על העובדות שכבר נחזו בעיניהם של אנשי הברית.

שלושה שלבים במתן תורה

מתן תורה בהר סיני נחלק לשלושה מתנים. במתן הראשון נשמעו עשרת הדברות מפי הגבורה במעמד גדול ונורא, בחושך ענן וערפל. במתן השני נגש משה אל הערפל, וקיבל שם את נבואת 'אתם ראיתם' [ב] הכוללת את סוף פרשת יתרו ורוב פרשת משפטים. במתן השלישי עלה משה אל ההר ככתוב בסוף פרשת משפטים, וקיבל שם את ציווי המשכן והשבת - פרשות תרומה, תצוה ותחילת כי תשא.

נתבונן נא:

- מה ענינם של שלושת המתנים?
- מהו הנושא המשותף הכולל למתן אחד?
- מהי ייחודיותו של כל מתן לעצמו?

נראה כי אכן יש לפנינו מתן משולש: במתן הראשון נחקקו היסודות הבסיסיים - עשרת הדברות. במתן השני נמסרו ההוראות המעשיות והמפורטות לביצועם של עשרת הדברות. במתן השלישי באו עשרת הדברות אל ייעודן - השראת השכינה והקדושה בעם ישראל.

הא כיצד?

במתן הראשון נחקקו היסודות הבסיסיים - עשרת הדברות.

כלשון רבי יהודה הלוי:

"והנה שמע העם דבור אלוקי מפורש בעשרת הדברות שהן אימות המצוות ושורשיהן".

(כוזרי, א פז, תרגום יא"ש)⁷

במתן השני נמסרו ההוראות המעשיות והמפורטות לביצועם של עשרת הדברות.

כדברי ר"י אברבנאל:

⁷ מקובל בקדמונים כי תרי"ג מצוות כלולות בעשרת הדברות. לפירוט השיטות עיין בספר תורה שלמה בנספחים לפרשת יתרו ב, סימן א.

"והנה הקב"ה השמיע לעמו עשרת הדברות מאמרים קצרים. וכאשר ישראל לא רצו לשמוע עוד מפי הגבורה התולדות ותולדות התולדות מהדבורים ההם, ולא השכר שיגיעם בשמירתם, הוצרך יתברך לצוות את משה שישים לפניהם אלה המשפטים. ולא יחשוב אדם שהם מצוות מחודשות שלא נאמרו עד הנה, כי הם באמת צוויים נכללים בעשרת הדברות. ולזה אמר ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם בוא"ז העיטוף [-החיבור], כלומר שים לפניהם הדברים שנכללו בדברות אשר שמעו." (הקדמה לפרשת משפטים, ראה שם בהרחבה)

במתן השלישי באו עשרת הדברות אל ייעודן - השראת השכינה והקדושה בעם ישראל.

השראת השכינה - במשכן, והשראת הקדושה - בשבת.

קדושת המשכן והשבת חלה על ידי עשרת הדברות.

קדושת המשכן כיצד? המשכן משכן העדות, והארון ארון העדות. אין 'עדות' אלא לוחות העדות המונחות בארון. לוחות הברית מונחות להדום רגלי השכינה, והדברות שבלוחות מעידות על כללי היסוד שנכרתו בברית בין אלוקי ישראל ובין עמו.

קדושת השבת כיצד? ישראל שומרים את השבת זכר למעשה בראשית, כאמור בעשרת הדברות "כִּי שֵׁשֶׁת-יָמִים עָשָׂה ה'... (שמות כ יא), והקב"ה מקדש את ישראל ומייחד את השבת לאות על קדושתם כאמור בפרשת השבת "לְדַעַת כִּי אֲנִי ה' מְקַדְּשְׁכֶם" (שמות לא יג).

רעיון זה במשמעות יום השבת משתמע בפירוש בכתוב.

(יב) וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה לֵאמֹר: (יג) וְאָתָּה דַבֵּר אֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר אַךְ אֶת-שַׁבְּתֹתַי תִּשְׁמְרוּ כִּי אוֹת הוּא בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם לְדַרְתֵּיכֶם לְדַעַת כִּי אֲנִי ה' מְקַדְּשְׁכֶם: (יד) וּשְׁמֹרְתֶם אֶת-הַשַּׁבָּת כִּי קֹדֶשׁ הוּא לְכֶם מִחֻלְלֵיהָ מוֹת יוֹמָת כִּי כָל-הָעֹשֶׂה בָּהּ מְלֹאכָה וְנִכְרְתָה הַנֶּפֶשׁ הַהוּא מִקֶּרֶב עַמִּיהָ: (טו) שֵׁשֶׁת יָמִים יַעֲשֶׂה מְלֹאכָה וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שַׁבָּת שַׁבְּתוֹן קֹדֶשׁ לַה' כָּל-הָעֹשֶׂה מְלֹאכָה בַּיּוֹם הַשַּׁבָּת מוֹת יוֹמָת: (טז) וּשְׁמֹרוּ בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל אֶת-הַשַּׁבָּת לַעֲשׂוֹת אֶת-הַשַּׁבָּת לְדַרְתֶּם בְּרִית עוֹלָם: (יז) בֵּינִי וּבֵין בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אוֹת הוּא לְעֹלָם כִּי-שֵׁשֶׁת יָמִים עָשָׂה ה' אֶת-הַשָּׁמַיִם וְאֶת-הָאָרֶץ וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שַׁבָּת וַיִּנְפָּשׁ:

כבר הראה הרב אלחנן סמט בספרו 'עיונים בפרשת השבוע' (סדרה שניה, פרשת כי תשא) כי פרשת השבת בנויה משתי מחציות מקבילות: במחצית הראשונה מתוארת השבת כיום קודש הניתן מה' לעמו, ובמחצית השניה מתוארת השבת כיום זכרון שבני ישראל זוכרים את אלוקיהם בורא העולם.

לדרכנו, המחצית השניה אינה חדשה, אלא הינה ציטוט מציווי השבת שבעשרת הדברות. לאמור כי 'שבת יום קודש' שהתחדשה כאן הינה תולדה של 'שבת יום זכרון' שנמסרה במעמד הר סיני. בזאת יובן מדוע שני הפסוקים האחרונים נאמרו בלשון נסתר [גוף שלישי]. אין כאן

ציווי חדש לישראל אלא הסבר שנמסר למשה, לשייך ולחבר את המשמעויות השונות של יום השבת⁸.

המתן המשולש מורגש בפרטי המצוות המתחלפים בין מתן למתן.

שני נושאים חוזרים על עצמם בעקביות בשלושת המתנים, האמונה והשבת. השבת חוזרת באופן פשוט: בכל אחד משלושת המתנים יש ציווי מיוחד על שבידת השבת. האמונה חוזרת באופן מורכב: במתן הראשון יש ציווי על עצם האמונה – אנוכי ולא יהיה; במתן השני יש ציווי על האמונה שממשיך ומתבטא במצוות המזבח – "לֹא תַעֲשֶׂן אֶתִּי אֱלֹהִי כְסֶף וְאֵלֹהֵי זָהָב לֹא תַעֲשֶׂן לְכֶם: מִזְבֵּחַ אֲדָמָה תַעֲשֶׂה-לִּי..."; במתן השלישי יש ציווי רק על המזבח והמסתעף – המשכן וכליו.

במתן הראשון נחקקו היסודות הבסיסיים – אנוכי, לא יהיה, זכור את יום השבת... כי ששת ימים...

במתן השני נמסרו ההוראות המעשיות והמפורטות לביצועם של עקרונות היסוד – איסור עשיית אלוהי כסף וזהב, עם ציווי בניית מזבח לה'; ציווי שמירת השבת באופן מעשי – משפטי: "לְמַעַן יִזְוַח שׁוֹרְךָ וְחִמְרְךָ וַיִּנְפֹּשׂ בֶן-אִמְתֶּךָ וְהִגֵּר" (שמות כג יב).

במתן השלישי באו האמונה והשבת אל ייעודן –

"וְשִׁכַנְתִּי בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְהִיִּיתִי לָהֶם לְאֱלֹקִים: וַיִּדְעוּ כִּי אֲנִי ה' אֱלֹקֵיהֶם אֲשֶׁר הוֹצֵאתִי אֶתְּם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לְשִׁכְנֵי בְּתוֹכְכֶם אֲנִי ה' אֱלֹקֵיהֶם:" (שם כט, מה-מו). "כִּי אֹת הוּא בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם לְדֹרֹתֵיכֶם לְדַעַת כִּי אֲנִי ה' מְקַדְּשְׁכֶם" (שם, לא יג).

פרשיות המזבח יעמידונו על עומק נוסף.

הגר"ל לימדנו כדרכו כי כפילות פרשיות המזבח מורה על כפילות בתוכן המצוה. המזבח שבראש ספר הברית [- המתן השני] הינו מזבח כשלעצמו, שאינו תלוי במשכן, ואילו המזבח שבפרשת תרומה [- במתן השלישי] הינו מזבח תלוי משכן, ככל כלי המשכן. יש קיום למזבח אף ללא משכן, וקיום זה התבצע באופן בולט בבמת ציבור בזמן היתר במות. במה זו מגלה על המזבח שבמשכן שיש לו אף חשיבות בפני עצמו, מלבד חשיבותו כאחד מכלי המשכן. (בן מלך, ביאורים – סוף פרשת יתרו; מאמרים – פרשת תרומה מאמר ג).

הדברים נכוחים, אולם עדיין צריכים תבלין, להסביר את המשמעות הכפולה שבמזבח – יחד עם ההקשר הפרטי והמקיף של כל אחת מפרשיות המזבח.

⁸ 1. בקידוש שחרית של שבת נהוג לומר את פסוקי השבת מעשרת הדברות 'זכור...' יחד עם הפסוקים האחרונים של פרשת השבת כפי תשא 'ושמרו...'. פסוקים אלו דומים מאד בלשונם ובתוכנם, ולדברינו הפסוקים האחרונים הינם ציטוט מהראשונים.

2. במקומות נוספים המעבר מלשון נוכח מלשון נסתר משמש כהסבר טעם שנמסר למשה לכדו ואינו חלק מעצם הציווי לכלל ישראל. ראה לדוגמה ויקרא יז ה – ז.

וכך נראה לומר: היחס שבין הקב"ה לעמו הינו יחס כפול, יחס של ריחוק וקירוב. רחוק מכל רחוק וקרוב מכל קרוב. "כי האמנם יושב אלקים על הארץ? הנה השמים ושמי השמים לא יכלכלוה, אף כי הבית הזה אשר בניתי! ופנית אל תפלת עבדך ואל תחנתו..." (מ"א ח, כז-כח).

פרשת המזבח הראשונה [במתן השני] מבטאת את אי האפשרות של הגשמת האלוקות: "אתם ראיתם כי מן-השמים דברתי עמכם: לא תעשו אתי אלהי כסוף ואלהי זהב לא תעשו לכם: מזבח אדמה תעשה-לי... בכל-המקום אשר אזכיר את-שמי אבוא אליך וברכתיה:"

לאמור, האלוקים נעלם ונשגב ואין לנסות לעשות מכון להשראת שכינתו, לא דמות אל ח"ו ואף לא דמות כרובים (מכילתא שם). כל שיש לעשות הוא מזבח אדמה פשוט, לעבוד בארץ את האל אשר בשמי השמים.

פרשת המזבח השניה [במתן השלישי] מציגה את המזבח כאחד מכלי המשכן, לאחר שהודיע ה' על רצונו להשרות שכינתו בעמו. השראת שכינה זו דורשת משכן מפואר כהישג ידם הדלה של בני האדם: "ועשו לי מקדש, ושכנתי בתוכם!"

הקדמה זו נותנת את הרקע להבטחה שבסוף ספר הברית: "הנה אנכי שלח מלאך..." (שמות כג כ). ספר הברית מדגיש את השגב האלוקי. מן השמים שולח האלוקים את מלאכו להנחות את ישראל, לשמרם ולהנהיגם.

הסיפורים המקדימים לכל מתן מצטרפים לתמונה הכללית של משמעות ותוכן המתנים השונים.

למתן הראשון מקדים הסיפור של מעמד הר סיני. כך נאה לעקרונות היסודיים של מתן תורה שיינתנו לכלל ישראל מפי הגבורה, לעיני כל העם.

למתן השני מקדים הסיפור של בקשת בני ישראל "דבר-אתה עמנו ונשמעה ואל-ידבר עמנו אלקים פן-נמות" (שמות כ טז). העם עומד מרחוק, ואף משה אינו עולה לראש ההר אלא ניגש לערפל באמצע ההר (כשיטת רמב"ן שם). כך יאה להוראות המעשיות והמשפטיות להימסר מתוך ריחוק מסויים, כי האלוקים בשמים ואתה על הארץ.

למתן השלישי מקדים הסיפור של עליית משה וזקני ישראל, והשגתם הנבואית בראיית הכבוד והכסא (שמות כד, ט-יא), שלאחריהם עולה משה אל ההר לארבעים יום וארבעים לילה. כך נאה וכך יאה לדרכי השראת השכינה והקדושה בעם ישראל שיחקקו ויקבעו מתוך נבואה של השגה ודביקות.

אפשר כי שלושת המתנים נרמזו בקצרה בפרשה המקדימה למתן תורה, פרשת 'אתם ראיתם [א]':

ועתה אם-שמוע תשמעו בקלי - עשרת הדברות שנשמעו מפי הגבורה.

ושמרתם את-בריתי - ספר הברית, 'אתם ראיתם [ב]':

וְהִיִּיתֶם לִי סִגְלָה מִכָּל-הָעַמִּים כִּי-לִי כָּל-הָאָרֶץ - ההבטחות המיוחדות לישראל בסוף ספר הברית (שמות כג, כב - לא).

וְאַתֶּם תִּהְיוּ-לִי מִמְּלֶכֶת כְּהִנִּים וְגוֹי קְדוֹשׁ - ממלכת כהנים במשכן; גוי קדוש בשבת, כי אני ה' מקדישכם.

על המתן המשולש ניתן להמליץ:

”ברוך רחמנא דיהב אוריין תליתאי, לעם תליתאי, על ידי תליתאי, ביום תליתאי, בירחא תליתאי!” (שבת פח ע”א)

'ספר הברית' - ברית ראשונה וברית שניה

בשעה שהתרצה הקב"ה וסלח לישראל על חטא העגל, מסר למשה קבוצת מצוות, יחד עם דברי אזהרה על שמירת התורה ומניעת עבודה זרה (שמות לד, יא - כו). מצוות אלו אינן חדשות, אלא כפולות הן מחברותיהן הזרות שבפרשת משפטים (שמות כג י והלאה). לא כל פרשת משפטים [- אתם ראיתם ב] נכפלה, אלא חלקה האחרון בלבד, שעיקרו אזהרת עבודה זרה וציווי שלושה רגלים.

נראה כי המצוות שנכפלו הינן יחידה נפרדת בתוך פרשת המשפטים. רוב המשפטים הינם בדיני בין אדם לחבירו, ואילו המשפטים האחרונים הינם בדיני בין אדם למקום - והם אלו שנכפלו לאחר החטא. דעת לנבון נקל כי חטא העגל מהווה בגידה במשפטים שבין אדם למקום, ולפיכך הוצרכה ברית חדשה למצוות הללו.

קיימים הבדלים בין הפרשיות, והמפרשים ביארום כיד ה' הטובה עליהם. היות שבמאמר זה שמנו פנינו למבנה החומשים והפרשיות, נתייחס כאן להבדלי המבנה שבין פרשיות הברית.

בפרשת הברית הראשונה [פרשת משפטים, אתם ראיתם ב], סדר המצוות מובן ופשוט - שבת ושביעית, אזהרת ע"ז, שלושה רגלים, ביכורים ובשר בחלב. הבכור אינו נכלל בקבוצה זו, אלא נמסר בפני עצמו בשלב מוקדם בפרשה (כב, כח-כט).

בפרשת הברית השניה [סוף פרשת כי תשא], סדר המצוות מחודש ומתמיה - אזהרת עבודה זרה, פסח, בכור, השלמת דין פסח [ולא יראו פני ריקם], שבת, השלמת דיני שלושה רגלים, ביכורים ובשר בחלב.

מדוע נכנס דין הבכור באמצע הלכות פסח, ומצוות השבת בתוך פיקודי שלוש רגלים?

נראה כי היא הנותנת. בסיס הפרשיה הנכפלת הינו עיקרון אחד בעל שני פנים: צידו האחד איסור עבודה זרה, וצידו השני ציווי עבודת השם בשלושה רגלים ובמצוות ביכורים הדומה להם⁹. לפרשיה זו נוספו מעין 'נספחים' של מצוות בכור ושבת. המצוות שנוספו סודרו

⁹ טעם איסור בשר בחלב והקשרו לפרשת המשפטים ופרשיות הברית דורש עיון נפרד.

במקומות אגביים בתוך פיקודי שלושת הרגלים. בכור סודר בתוך דיני הפסח – עקב שייכותו ליציאת מצרים. שבת סודרה בין הרגלים בהיותה דומה להם, ומקומה בין פסח לשבועות להסמיכה לספירות השבע של חג השבועות¹⁰.

במקביל לסדר, אף משמעות מצוות הבכור והשבת מנוסחת ומתפרשת באופן מתאים לספר הברית השני.

בפרשת הברית הראשונה [פרשת משפטים, אתם ראיתם ב], מופיעים דיני הבכור יחד עם הלכות תרומה: "מִלְאֲתָהּ וְדִמְעָהּ לֹא תֹאכְרֶה" (שמות כב כח). משמע כי רוח המצווה הינה הכרת טובת האלוקים אשר נתן ובירך את פרי הבטן ופרי האדמה.

בפרשת הברית השניה [סוף פרשת כי תשא], מופיעים דיני הבכור בתוך הלכות פסח. משמע כי רוח המצווה הינו זכר למכת בכורות ויציאת מצרים.

בפרשת הברית הראשונה [פרשת משפטים, אתם ראיתם ב], מופיעה מצוות השבת כדין משפטי מזכויות הבהמה והעבדים: "לְמַעַן יָנוּחַ שׁוֹרְךָ וְחֻמְרְךָ וַיִּנְפֹּשׁ בֶּן-אִמְתֶּךָ וְהָגֵר" (שמות כג יב).

בפרשת הברית השניה [סוף פרשת כי תשא], מופיעה מצוות השבת ללא נימוק, ומתפרשת על רקע שלוש רגלים – כמצווה שבין אדם למקום וכניגוד לעבודת אלילים.

הנה כי כן, חילקנו את חומש שמות לחטיבותיו, עייננו במבנה פרשיותיו, התבוננו בהקשר כל קבוצת מצוות לסיפור המקדים לה, ומבין כולם האיר לנו אורו של חומש שמות.

¹⁰ יש אומרים כי 'בְּחֵרִישׁ וּבְקֶצֶיר תִּשְׁבֹּת' מתייחס לשביעית ולא לשבת (ראה רש"י במקום). מיקומה של מצוות השביעית יוכן באופן דומה למיקומה של מצוות השבת.